

MAHKUM MİLLETLERİN HAPİSANESİNDE BİR AYDIN: BAHTİYAR VAHABZADE (HAYATI, FİKİRLERİ VE TÜRKİYE'YE BAKIŞI)¹

A LIMUNARY IN JAIL OF CONVICTED NATIONS: BAHTİYAR VAHABZADE (HIS LIFE, IDEAS AND GLANCE AT TURKEY)

Esme Özdaşlı²

ÖZ

Bahtiyar Vahabzade'nin hayatı Azerbaycan tarihinin en buhranlı dönemlerinden birine denk gelmiştir. Bu dönemde Sovyetler Birliği'nin hakimiyetinde baskı altında yaşayan Azerbaycan Türkleri'nin siyasi ve sosyal hayatı Moskova'nın denetimine tabiydi. Vahabzade'nin tabiri ile 'halklar hapishanesini' andıran SSCB'de insanların demokrasi talepleri büyük bir şiddetle bastırılmaktaydı. Bu dönemde tüm engellemelere rağmen Sovyet rejimini eleştiren en önemli münevverlerden biri Vahabzade olmuştur. Komünist rejiminin yasakladığı 'millet', 'Türklük' gibi kavramları eserlerinde cesurca kullanan Vahabzade, 1959 yılında Azerbaycan'ın İran ve Rusya arasında bölünmüşlüğü konulu 'Gülistan' şiiri nedeniyle çalıştığı üniversiteden kovulmuş ve iki yıl ev hapsinde yaşamaya mecbur kalmıştır. Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazanmasında katkısı olan aydınlardan biri olan Vahabzade, ölünceye kadar münevver kimliği ile Azerbaycan'ın ve Türk dünyasının gelişmesi için düşünmeye ve eserler vermeye devam etmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Bahtiyar Vahabzade, Türkiye, Azerbaycan, Türk Dünyası, Sovyetler Birliği.*

ABSTRACT

Bahtiyar Vahabzade's life coincides with one of the most critical period of the Azerbaijan history. In this era, Azerbaijani Turks, which lived under the Soviet authority, were under the governance of Moscow. USSR, with Vahabzade's term "Peoples' Prison", the people's demands for democracy were violently suppressed. During this period, despite all the inhibitions, the most important people who criticize the Soviet regime was Vahabzade. He was bravely using the forbidden terms such as "nation", "Turkishness". In 1959, he was fired from the university and had lived under house arrest for two years, because of his Gülistan poem which was about the Azerbaijan's dividedness between Iran and Soviet Union. Vahabzade, who has contributed to the independence of Azerbaijan, had worked for Turkish World until his death.

Keywords: *Bahtiyar Vahabzade, Turkey, Azerbaijan, Turkish World, Soviet Union.*

¹ Bu çalışma 15-18 Ekim 2014 tarihleri arasında Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi'nde düzenlenen "Üç Ülke Üç Düşünür: Mehmet Akif Ersoy, Muhammet İkbâl, Bahtiyar Vahabzade" başlıklı sempozyumda yapılan "Bahtiyar Vahabzade: Hayatı, Fikirleri ve Türk Dünyası'na Bakışı" başlıklı sözlü sunumun genişletilmiş halidir.

² Yrd.Doç.Dr., Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü, eozdasli@mehmetakif.edu.tr

1. GİRİŞ

Bahtiyar Vahabzade'nin yaşadığı dönem Azerbaycan tarihinin en sıkıntılı dönemlerinden birine denk gelmiştir. Özellikle gençlik yılları Stalin yönetimindeki komünist ideolojinin katı politikaları ile mücadele ile geçmiştir. Bu dönem, Sovyet coğrafyasında yaşayan halkların etnik ve dini aidiyetine göre değişen 'kademeli zorluklar' sürecini ifade etmektedir. Öncelikle 'inorodents'den yani Rus ırkından olmamaları Türkler için başlıca statü kaybı iken, Ortodoks olmamaları da diğer bir eşitsizlik konusu olmuştur (Hablemitoğlu ve Hablemitoğlu, 1998: 1). Bu nedenle Müslüman-Türk halklar üzerindeki merkezi baskı gerek sosyal ve siyasal hayatta gerekse hukuki konularda açıkça kendisini göstermekteydi.

1917 Ekim Devrimi'nden sonra birçok cumhuriyetin birleşmesi ile kurulan SSCB, federal bir devlet mekanizması iddiası ile tarih sahnesine çıkmıştır. Gerçekte ise esas otoritenin merkezci bir iktidarın elinde olduğu katı bir devlet aygıtı cumhuriyetlerin yönetimde yeterince etkin olmalarını engellemiştir. İktidarı ele geçiren Bolşevikler özellikle Rus olmayan halkların kendilerine olan desteğini artırmak için 1917'de 'Rusya Halklarının Hakları Deklarasyonu'nu yayınlamışlardır. Bu deklarasyonda yer alan "Rus Çarlığı hâkimiyeti altında yaşayan halklara eşitlik, muhtariyet, hatta bağımsız memleketler teşekkülüne kadar varan haklar verilecektir" (Akgün, 2008: 149) şeklindeki madde Zeki Velidi Toğan, Sultan Galiyev gibi Türk aydınları arasında da büyük bir heyecan uyandırmıştır. Lenin'in ve diğer Sovyet liderlerin etnik ve ulusal grupların kendi gelecekleri konusunda özgürce karar verebileceklerini yani self determinasyon hakkına sahip olduklarını açıkça dile getirmesi Rus olmayan halklarda Bolşeviklere yönelik bir sempati yaratmıştır (Cassese, 1995: 16).

Sovyet liderlerinin Rusya içinde yaşayan halklara eşitlik, egemenlik ve self determinasyon (kendi kaderini tayin) hakkı verme iddiası ile ortaya koydukları bu bildirinin gerçekte çok etnikli Sovyet coğrafyasında sosyalist devrimi tesis etmek için kullanılan bir araç olduğu ve söylemden öteye gidemediği uygulanan katı politikalar ile kısa sürede ortaya çıkmıştır. Marksist doktrinde kapitalizme karşı özgür olmak ve proletarya diktatörlüğünü gerçekleştirmek amacıyla sadece işçi sınıfına tanınan self determinasyon hakkını Stalin, Komünist Parti'nin çıkarlarının izin verdiği sürece kullanılabileceğini savunmuştur (Uz, 2007: 61-62). Bu bakımdan, Çarlık Rusya'nın baskıcı uygulamalarından mustarip olan milyonlarca Müslüman başlangıçta Bolşeviklere büyük sempati beslemiş, hatta onları desteklemiştir. Ancak kısa süre sonra Sovyet Rusya'nın Çarlık Rusya'nın emperyalist politikalarının halefi olduğu anlaşılmıştır. 84 yıllık ömrünün 66 yılını Sovyet vatandaşı olarak geçiren Vahabzade, o dönemdeki despot yapıyı 1992'de yazdığı "Eğer Gorunmazsa İstiklalımız" isimli şiirinde şu şekilde ifade etmiştir:

"İzledi hamımı gorhu, tehlüke,

Haggın, edaletin öldü anası.

Oldu başdan-başa o boyda ölke

Mehkum milletlerin hebshanası.

Hele torpağa da yalan ekdiler,

Yalan ekilmişti, yalan derildi.

Dünyaya demirden perde çektiler

Millet esareti seadet bildi" (Karakaş, 2010: 79-80).

2. BAHTİYAR VAHABZADE: HAYATI VE EDEBİ KİŞİLİĞİ

Bahtiyar Vahabzade, 1925 yılında Azerbaycan'ın Şeki kentinde doğmuş, 1934'te ailesi ile Bakü'ye göç etmiş ve ilk ve ortaöğretimini de Bakü'de tamamlamıştır. Rus emperyalizminin yeni bir tezahürü olan Sovyet ideolojisinin bir iman gibi telkin edildiği Sovyet mekteplerinde Cengiz Aytmatov'un 'mankurt' olarak tabir ettiği bir kimliksizleşme politikası çerçevesinde milli, ahlaki, insani değerleri inkâr eden 'homo sovieticus'³ yani 'Sovyet adamı' olmak üzere eğitilmiştir (Karakaş, 2010: 79). Bu eğitim sistemi devrimden çok kısa bir süre sonra tüm Sovyet coğrafyasında tepeden inmece bir yaklaşımla uygulanmaya çalışılmıştır. Bolşeviklerin iktidara gelmesi ile birlikte eski eğitim anlayışı bütünüyle terk edilerek eğitimin komünist ideolojinin öngördüğü şekilde verilmesi için eğitim plan ve programlarının temel konuları emek, cemiyet ve doğa (Darvinizm) olarak belirlenmiştir (Mehmetov, 2009: 635). Böylece tüm mabetleri kapatan ve dini ibadetleri yasaklayan Sovyet yönetimi kabul ettiği ateist devlet anlayışını eğitim sistemine de yansıtılmıştır. Ancak bu durumu arasında destekleyenler de bulunmaktaydı. Neriman Nerimanov'a göre eski toplum yapısının tamamen yok edilmesi nedeniyle okullar da yenileşmeli, eğitim ve öğretim yöntemleri de yeni olmalıydı (Mehmetov, 2009: 634). İşte bu yeni ve gayri-millî eğitim kurumlarında verilen eğitim Vahabzade'nin vatanına olan bağlılığını azaltmak bir yana daha da artırmıştır.

1947'de Bakü Devlet Üniversitesi Filoloji Bölümü'nden mezun olan Vahabzade, 1964'de Azerbaycanlı ünlü yazar 'Samed Vurgun'un Hayatı ve Yaratıcılığı' isimli monografisi ile doktor unvanını almıştır. 1980'de Azerbaycan İlimler Akademisi üyeliğine seçilen Vahabzade, 1990 yılında emekli olana kadar akademik hayatına devam etmiştir. Vahabzade'ye Azerbaycan'ın bağımsızlık mücadelesine verdiği destekten dolayı 1995 yılında İstiklal Nişanı verilmiştir. Tamamı on iki büyük ciltten ibaret olan eserlerinin ilk yedi cildi vefatından önce 2008'de yayınlanmıştır. Bu on iki ciltlik külliyyatın ilk sekiz cildi, şairin 1944'ten itibaren yazdığı şiir ve destanlardan oluşmaktadır (Karakaş, 2010: 78).

Vahabzade'nin eserleri incelendiğinde yaşadığı dönemi tüm yönlerini dile getirmeye çalışan, ait olduğu toplum için kalemini kullanan bir aydınla karşılaşırız. Şairleri vatan mecnunları, dil mecnunları olarak tanımlayan Vahabzade'ye göre şiir; "vatan sevgisinin, millet aşkının kor halinde temsilcisi" olmalıdır. Bu nedenle Sovyetler döneminde tüm baskılara rağmen Azerbaycan'ın bölünmüşlüğüne, Rus emperyalizmine duyduğu tepkiyi dile getirirken, 1991'den sonra ağırlıklı olarak Azerbaycan topraklarının Ermenistan tarafından işgali, Türk dünyası özellikle de Türkiye ile ilgili eserler vermiştir.

Vahabzade'nin en fazla önem verdiği şey 'ana dil' yani Türkçe'nin en iyi şekilde kullanılmasıydı. Çok etnikli ve dilli Sovyetler Birliği'nde merkezi otoritesinin kuvvetlendirilmesi için tutkal vazifesi gören Rusça,⁴ zamanla ana dilin yerine kullanılabilir hale gelmiştir. Kruşçev'in "...herkes Rusça konuştuğu zaman komünizm kurulmuş olacaktır" sözüne uygun olarak Ruslaştırmanın ve komünizmi yaymanın bir aracı olarak görülen Rusça ve Kiril alfabesi bütün Sovyet halklara zorla kabul ettirilmiştir (Özdaşlı, 2012: 125). Bu nedenle millî edebiyat ve ana dil

³ Bu tabir ilk olarak Aleksandr Zinoviev tarafından komünist ideolojiyi taşıyan Doğu Bloku insanlarını tanımlamak için kullanılmıştır.

⁴ SSCB çöktükten sonra Moskova'nın eski Sovyet cumhuriyetlerine karşı uyguladığı geniş kapsamlı kültür politikasının en önemli dinamiği olan Rusça, özellikle 1993'den sonra uygulamaya konan 'Yakın Çevre Doktrini' çerçevesinde Rusya'nın arka bahçesi olarak gördüğü bölgelere nüfuz etmesi için kullandığı en önemli araçlardan biri olmuştur. Rusça'nın kullanılmasının Moskova açısından taşıdığı önem 10 Ocak 2000'de yayınlanan Rusya Federasyonu Güvenlik Konsepti'nde açık bir dille ifade bulmuştur. Söz konusu konseptte şu ifadeler kullanılmıştır: "Çok uluslu Rusya Federasyonu'nun bütün halklarının manevi bütünlüğünü sağlayan bir faktör ve BDT üyesi ülkelerin halkları arasında bir iletişim vasıtası olarak Rus dilinin rolünü muhafaza etmeden toplumun manevi yenilenmesi mümkün değildir." Ayrıntılı bilgi için bkz. Sinan Oğan, "Dış Politika Aracı Olarak Rusça: Türk Cumhuriyetleri Örneği", *Rusya Stratejik Araştırmaları-I*, Der. İhsan Çomak, TASAM, İstanbul, 2006.

yerine Lenin'in dili, komünist dünyanın dili Rusça'nın kullanılmasına büyük önem verilmiştir. Rus edebiyatı da 'emekçinin, işçinin, inkılabın edebiyatı' olarak yüceltilmiş, Azerbaycan edebiyatının vazifesinin ise büyük kardeş Rusların edebiyatını örnek almak olduğu kabul edilmiştir (Karaman(a), turkoloji.cu.edu.tr).

Vahabzade ana dilin kullanılmasını azatlıkla eş tutmuş, 'Merziye', 'Riyakâr', 'Ne Ondansın Ne Bundan' gibi birçok şiirinde Sovyet kültürel sömürsünün bir unsuru olan Rusça'nın yaygın kullanımına olan tepkisini dile getirmiştir. Rusça gibi Kiril alfabesinin kullanımının da Türk Dünyası'nın bütünlüğünü bozduğunu ifade eden Vahabzade, Türk halkları arasında alfabe birliğinin sağlanmasını, aynı Gaspıralı gibi tüm Türk Dünyası'nda Türkiye Türkçesini esas alan bir dil birliğinin sağlanmasını önermiştir. Yazara göre, alfabe birliği olmadan dil birliği olmaz, dil birliği olmadan fikir birliği olmaz, fikir birliği olmayınca da iş birliği mümkün değildir (Vahabzade, turkalemiyiz.com). Dili çok geniş bir perspektiften ele alan Vahabzade'ye göre, dil her şeyden önce bir kimlik ve var olma meselesidir. Bu konudaki hassasiyeti "Türk Dünyası'nda Alfabe ve Dil Meselesi" başlıklı yazısında açıkça görülür: "*Daha XIX. Asırda Gaspıralı'nın ortaya koyduğu 'Dilde, Fikirde, İşte Birlik' fikrinin ne kadar önemli olduğunu bugün daha fazla hissediyoruz. Fakat yazıklar olsun ki o zamandan 120-130 yıl geçmesinde rağmen bugün o fikrin önemini birçok aydınımız bile tam manasıyla anlayabilmiş değiller. O zamandan bu yana geçen uzun süre içinde Rus İmparatorluğu, terkinde olan Türk halklarının başına bin bir türlü oyun açmış, onları Sibiryâ çöllerine sürmüş, toplu katliam yapmış, alfabelerini değiştirmiş, kendi dillerini yasaklamış. Türkistan gibi büyük Türk Yurdunda yaşayan aynı millete farklı adlar vermiş. Fakat buna rağmen Rus İmparatorluğu'nun asıl maksadını anlayamayan bazı aydınlarımız bugün bile Gaspıralı'nın ortaya koyduğu birlik çağrısına duyarsızlık gösteriyorlar.*" (Vahabzade, turkalemiyiz.com).

Türk Dünyası'nı bir bütün olarak ele alan Vahabzade, dil konusundaki duyarlılığını sadece ülkesi için değil tüm Türk Dünyası için de göstermiş, 90'lı yıllarda katılmış olduğu Türk Dünyası Yazarlar Kurultayı'nda Türkiye'deki dil kirliliğine yönelik eleştirisini şu sözlerle ifade etmiştir: "... Biz yetmiş sene esaret altında yaşadık, resmi dilimiz Rusça idi. Ağır baskılara rağmen ana dilimiz Türkçeyi muhafaza edip bu günlere getirdik. Siz bağımsız bir Türkiye Cumhuriyeti olarak ne gibi güçlüğe uğradınız, kimden baskı gördünüz de dilinizi bu hale soktunuz?" (Küçük, 2007: 505). Bir şair için 'anlaşılabilmenin' her şeyden önemli olduğunu vurgulayan Vahabzade, eserlerinde Azerbaycan Türkçesi'ni en saf haliyle kullanmaya özen göstermiştir. 'Dil bir milletin namusudur' diyen Cemil Meriç gibi dilin doğru kullanılmasına büyük önem vermiş, tüm baskılara rağmen 1954'te yayınladığı 'Ana Dil' isimli şiirinde bu hassasiyetini şöyle dile getirmiştir:

"Ana dilim, sendedir halkın akli hikmeti

Arap oğlu Mecnun'un derdi sende dil açmış.

Yüreklere yol açan Fuzuli'nin sanatı,

Ey dilim kudretinle dünyalara yol açmış.

Sen de benim halkımın kahramanlıkları dolu

Tarihi varaklanır

Sende nice bin yıllık benim medeniyetim.

Şan şöhretim saklanır

Benim adım sanımsın

Namusum vicdanımsın” (Vahabzade, 2004: 8).

Sovyetler Birliği döneminde özgürlüklere yönelik katı uygulamalar aydınların düşüncelerini dile getirmelerini oldukça zorlaştırmıştır. Halklara özgürlük vaadiyle iktidara gelen Bolşevikler tüm aydınlardan resmi ideolojiye uygun yazmalarını, düşünmelerini kısacası sanatın sosyalizmin propagandası için kullanılmasını isterler. Komünizmin sosyal tabakaya inebilmesi için başlatılan ve ‘sosyalist gerçekçilik’⁵ olarak ifade edilen bu akım ile halkın yönetimle yakınlaşması hedeflenmiştir. Sisteme bağlı tek tip vatandaş yetiştirmeye çalışan rejim edebiyatta sadece günün olaylarını veya amele, çiftçi, Sovyet lideri kahraman tiplerini görmek; petrol, pamuk, kömür gibi sanayi, patates, domates, pirinç gibi günlük tüketim mallarının vasfını duymak istiyordu (Musaoğlu, 2010: 103). Milli ve manevi değerlerden bahseden aydınlar ‘milliyetçi’ ‘Turancı’ ‘İslamcı’ olmakla suçlanarak çok ağır biçimde cezalandırılmışlardır. Türkçü-Turancı şair Hüseyin Cavit, Azerbaycan’ın Milli İstiklal Marşı’nın yazarı Ahmet Cevat, Tar Şiirinin müellifi Mikail Müşvik Sovyet yönetiminin baskısına maruz kalan münevverler⁶ arasındadır (Musaoğlu, 2010: 103).

1937’de Kırgızistan’da gerçekleşen ve aralarında Cengiz Aytmatov’un babası Törkul Aytmatov’un da bulunduğu 138 münevverin öldürüldüğü ‘Ata-Beyit’ katliamı Sovyet despotizminin bir simgesi olmuştur adeta. Stalin’in öldüğü 1953’e kadar daha şiddetle uygulanan bu baskılar nedeniyle aydınlar ya susmuş ya da o yıllarda tüm Sovyet coğrafyasında semizdatların⁷ hızla çoğalması gibi düşüncelerini farklı yöntemlerle ortaya koymaya çalışmışlardır. Bu açıdan 1953’de Stalin’in ölmesi ile yumuşayan politik ortam sanatçıların eserlerine de yansımıştır. Kruşçev ile birlikte özgürlüklerin önündeki engeller tamamen kalkmasa da örneğin, Stalin döneminde sistemden farklı düşünen bir aydının cezası yüksek ihtimalle ölümle sonuçlanırken, 1953’den sonra muhaliflere sürgün, işten atılma veya hapis gibi görece daha hafif cezalar verilmiştir.

Bu nedenle Vahabzade uzun yıllar M. F. Akhundzade’nin “Eğer yazmak istediklerimi mevcut zamanda ve mekânda yazamıyorsan zamanı ve mekânı değiştirerek içinden geleni yaz, anlayan anlayacaktır” fikrini esas almış (Babashova, 2014: 11) ve totaliter rejime olan tepkisini metaforlarla süslediği eserleri ile dile getirmiştir. 1953’ten sonra Vahabzade daha önce dolaylı olarak dile getirdiği fikirlerini doğrudan ortaya koymaya başlamıştır. Ancak Kruşçev’le birlikte gelen ılımlı siyasi ortama rağmen 1959’da Azerbaycan’ın bölünmüşlüğüne dile getirdiği ‘Gülistan’ şiiri nedeniyle çalıştığı üniversiteden atılmış ve iki yıl göz hapsinde tutulmuştur. Bu şiirinde şair 12 Ekim 1813’te imzalanan ve Azerbaycan’ın günümüze kadar Rusya ve İran arasında bölünmesine neden olan Gülistan Anlaşması’na olan tepkisini dile getirmiştir:

“Nece ayırdınız tırnağı etten

⁵ SSCB’nin resmi sanat politikası olarak tanımlayacağımız ‘sosyalist gerçekçilik/realizm’, Stalin’in ‘insan ruhunun mühendisi’ olarak tanımladığı sanatçıların sistemin belirlediği sınırlarda yazmalarını, düşünmelerini kısacası sanatın resmi ideolojinin propagandası için kullanılmasını direten görüştür. Sanatın her dalında etkili olan sosyalist gerçekçiliğin en baskın olduğu alan edebiyattır. Bu anlamda Maksim Gorki’in *Ana (1906)*, Serafimoviç’in *Demir Seli*, Furmanov’un *Çapayev (1923)*, Gladkov’un *Çimento (1925)* ve Fadayev’in *Bozgun* adlı eserleri bu akımın temellerini oluşturan prototipler olarak nitelendirilmektedir (Uygur, 2005: 28).

⁶ Stalin yönetiminin milli hassasiyeti yüksek aydınlara yönelik katliamı Azerbaycan ile sınırlı kalmamış, bütün Türkistan’da aynı zulüm gerçekleştirilmiştir. Türk Kurtuluş Savaşı’nı “Uzaktaki Kardeşime” isimli şiiri ile manen destekleyen Kazakistan’ın büyük şairi Mağcan Cumabay, Cumabay gibi Milli Mücadele’yi destekleyen şiirler yazan Özbekistanlı büyük düşünür Abdülhamit Süleyman Çolpan, dünyaca ünlü Kırgızistanlı yazar Cengiz Aytmatov’un babası Törükül Aytmatov gibi daha birçok münevver özellikle 1937-38 yılları arasındaki komünist yönetim tarafından idam edilmişlerdir.

⁷ Semizdat yani ‘*Samostoyatelnoe Izdatelstyö*’ Sovyetler Birliği’nde yer altı basını için kullanılan bir tabirdir.

Üreği bedenden, canı cesetten?

Ahı kim bu hakkı vermiştir size

Sizi kim çağırdı vatanımızı.

Ağalar bilmedi birdir bu toprak

Tebriz de Bakü de Azerbaycan'dır

Bir elin ruhunu dilini anacak

Kâğıtlar üstünde bölmek asandır.”

Milli olan her şeyi düşünmenin dahi yasak olduğu bir süreçte Vahabzade, ülkesinin sorunlarını bazen başka ülkelerle özleştirmiş, kendi ülkesinin ıstıraplarını başka başka coğrafyaları anlatarak aktarmaya çalışmıştır. Örneğin, ‘Yollar-Oğullar’ adlı eserinde Cezayir halkının Fransız sömürgeciliğine karşı azatlık mücadelesini anlatırken gerçekte Azerbaycan’da Rus emperyalizmine duyulan milli tepkiyi dile getirmeye çalışmıştır. Benzer şekilde, Cezayir’e yaptığı bir seyahat sonrasında kaleme aldığı ve Cezayir halkının ana dilini konuşmaktan mahrum bırakılmasını konu alan ‘Latin dili’ isimli şiiri gerçekte Azerbaycan’ın ana dilinden koparılışına bir ağıttır. Bu manada ‘Latin Dili’ adlı şiiri metaforik bir anlatımla asırlardır Rus saldırılarına maruz kalan Türk dilini ve bu dili konuşamayan milletin durumuna bir iç çekidir. Resmi dilin Azerbaycan dili⁸ olarak belirtilmesine rağmen Rusça’nın resmi ve toplumsal hayattaki önceliğini eleştirdiği bu şiirde Cezayir’i Azerbaycan ile Fransa’yı da Rusya ile özdeşleştirerek şöyle seslenir:

“Latin dili!,

Her sözünde dünya boyda yük taşıyor,

Latin dili!

Mille ölmüş, dil yaşıyor

.....

Sen derde bak, vatan da var, millet de var.

Ancak onun dili yoktur.

Öyle bil ki ayna gibi.

Şimdi böyle hangi dile ölü diyek?

Vatan varken, millet varken,

Küçük yoksul komalarda

Tutsak olan bir dile mi?

Yoksa uzun asırlardan geçip gelen

⁸ SSCB döneminde “Azerbaycan dili” olarak değiştirilen resmi dil, 22 Aralık 1992’de Ebulfez Elçibey’in imzaladığı “Azerbaycan Cumhuriyeti’nin Devlet Dili Hakkında” çıkarılan kanunla “Türk Dili” olarak ilan edilmiştir. Haydar Aliyev iktidara geldikten sonra Kasım 1995’te kabul edilen Azerbaycan Cumhuriyeti’nin yeni Anayasası’nın 23. maddesine göre ise devlet dili Stalin döneminde olduğu gibi ‘Azerbaycan dili’ olarak kabul edilmiştir (Oğan, 2006: 212).

Halkı ölen

Özü kalan

Bir dile mi?" (Vahabzade, 2004: 303-305).

Memleketi ile ilgili her konuyu düşünen devrinin şahidi bir sanatkâr olan Vahabzade araştırmacı-yazar kimliği ile eserlerinde yaşadığı Soğuk Savaş yıllarının olaylarını, dünyada meydana gelen kültürel ve daha sonra küresel gelişmeleri kendi lirik, psikolojik ve felsefî nitelikteki şiirsel değerlendirmeleri ile yansıtırken, devlet adamı sorumluluğuyla milli ve siyasi yaklaşımlarını eserleri ile ortaya koymuştur (Musaoğlu, 2010: 104). Bu manada 'Pompey Harabeleri Önünde' (1961), 'Yollar-Oğullar' (1962-1963), 'Latin Dili' (1967) ve 'Axı Dünya Fırlanır' (1985) gibi şiirlerinde evrensel ve küresel nitelikli konulara değinirken, O'nun tüm Türk Dünyası'nda tanınmasında etkili olan 'Ana Dili' (1954), 'Gülistan' (1959), 'Vatandan Vatana' (1962), 'Örümcek Tor Bağladı' (1968), 'Korku' (1972), 'Merziye' (1984), 'Azatlık' (1993) gibi şiirleri milli ve manevi temaları işlemiştir (Musaoğlu, 2010: 104).

Şairleri 'cemiyetin üsyan sesi' olarak tanımlayan Vahabzade, yaşamının her döneminde milletin karşılaştığı zorluklara karşı kaleminin gücüyle savaşımıştır. Eserlerini çoğunlukla vatan ve millet sevgisi üzerine kurgulayan şair, özellikle Stalin döneminde yazdığı eserlerinde ismi konulmamış bir vatanın güzelliklerini anlatır. 1954'te yazdığı 'Ana Dili' adlı şiiri dili ve kültüründen başka tutunacak bir şeyi olmayan bir şairin feryadı olmuş, şair işgal altındaki vatanını ve vatanının temsil ettiği milli değerleri ana dilinde bulmuştur (Karakaş, 2010: 81). Vatanla birlikte kaybedilen her şeyi dilde bulmak Sovyet döneminde eser veren pek çok şair ve yazarın ortak tavrıdır (Karakaş, 2010: 81). Yurdunu kaybeden romancı Cengiz Dağcının 'Vatan aslında dilden ibarettir' sözüne atıfla Vahabzade, bu şiirinde ana dilin unsurlarını sıralarken gerçekte vatanını resmetmektedir. Söz konusu şiirde vatan, "ucu dağların sonsuz ezemetinden, yatağına sığmayan çayların hiddetinden, bu topraktan, bu yerden, elin bağrından gopan yanıklı negmelerden, güllerin renginden, çiçeklerin iyinden, Mil düzünün, Muğan'ın sonsuz genişliğinden, aksaçlı babaların aklından, kemalinden, düşman üstüne cüman o Gıratın nallarından kopan sesden, halkımın aldığı ilk nefesten" ibaret bir varlık olarak nitelendirdiği dilin geliştiği mekândır (Karakaş, 2010: 81). Benzer şekilde, 1949'da yazdığı 'Güzel Vatan' isimli şiirinde de isimsiz vatanının güzelliklerinden; dağından, taşından, yağmurundan, rüzgârından bahseder.

3. BAHTİYAR VAHABZADE'NİN TÜRKİYE VE TÜRK DÜNYASINA BAKIŞI

Günümüzde eserleri ve fikirleri ile Türkiye'de önemli bir hayran kitleri olan Vahabzade'nin Türkiye'de tanınmasındaki en önemli olay, 1973'de aylık sanat ve edebiyat dergisi olan 'Varlık' dergisinde klasik edebiyatın özellikle de Fuzuli'nin dilini zorluğundan, onun taklitçilik yaptığından, klasik edebiyatın gerekli olup olmadığından bahseden Zeki Eyüpoğlu imzalı 'Ölü Edebiyat' isimli bir makalenin yayınlanması ve bu yazıya aynı derginin Şubat sayısında Vahabzade'nin cevap niteliğinde bir makalesinin yayınlanması ile olmuştur. 'Yel Kayadan Ne Aparır' isimli yazısında Vahabzade Eyüboğlu'na şu cümlelerle cevap vermiştir: "Bu satırları yazarken bana öyle geldi ki, Nesimi ve Fuzuli yüce bir kayanın zirvesine çıkmış, Eyüpoğlu'nun saldırılarına, benim de savunmama gülüyorlar. Onun için ki bu şahsiyetlerin Eyüpoğlu gibilerinin saldırısından korkusu benim gibi gibilerinin de savunmasına ihtiyacı yoktur... O aşağıdan yukarı, kayanın zirvesinden onlara saldırıyor. Bu konuda halk ne güzel söylemiş: Yel kayadan ne aparır?" (Karaman(b), turkoloji.cu.edu.tr).

Vahabzade kendisi ile yapılan bir söyleşide şiirlerinde temel ilham kaynağının memleketi olup olmadığı yönündeki bir soruya memleketi Şeki'yi çok sevdiğini ama Şeki ile ilgili bir şiir yazdığını, ilham kaynağının sadece Seki'den Azerbaycan'dan ibaret olmadığını, İsmail Gaspıralı'nın işaret ettiği ve 'Dilde, Fikirde, İşte Birlik' ifadesi ile tanımlamak istediği büyük Türk dünyasının olduğunu söylemiştir (Musaoğlu, 2010: 102). Vahabzade söz konusu söyleşide ayrıca, Samet Vurgun'un Azerbaycan'ın çok sevilen şairlerinden biri, kopuz-saz sanatının ise Türk dünyasının manevi simgesi olduğunu, ama Samet Vurgun ve Aşık Alesker'le beraber; Yunus Emre, Karacaoğlan, Abay, Muhtar Avezov, Abdulla Tukay, Cengiz Aytmatov, Oljas Süleymanov, Mahtumkuli, Ali Şir Nevaî ve Mevlânâ'nın da onun için çok büyük ilham kaynağı olduğunun altını çizmiştir (Musaoğlu, 2010: 102).

Türk Dünyasının nüfus bakımından en kalabalık ülkesi olan; laik, demokratik yapısı ve güçlü ekonomisi ile tüm Türk dünyasına örnek olan Türkiye Vahabzade'nin eserlerinde ayrı bir yere sahiptir. 'İstanbul', 'Deprem', 'Yunus Emre'ye', 'Atatürk', 'Tenha Mezar', 'Türkiye Havası', 'Azerbaycan-Türkiye' gibi şiirleri Türkiye'ye ithafen yazılmış eserlerden bazılarıdır. 24 Ağustos 2001'de Türk Yıldızları'nın Bakü semalarında uçuşu nedeniyle kaleme aldığı "Allah, Beni Böyle Ağlat" şiirinde Türkiye'ye duyduğu sevgiyi açıkça dile getirmiştir:

"Allah beni böyle ağlat

Öz helal Türk yıldızlarım

Uçtu benim öz göğümde.

Aslan gücü, kaplan azmi

Duydum o gün bileğimde.

Bana parmak gösterene,

Öz yerini bellettiler.

Onlar Bakü semasına

Yürek şekli resmettiler."

Vahabzade'nin eserlerinde Türkiye teması, tüm Türk Dünyası'na olan sevginin bir simgesi olarak sık sık yer almış, Ebülfez Elçibey'in Türkiye sevgisi bedii bir detay olarak işlenmiştir (Musaoğlu, 2010: 105). Elçibey'in kalbinin Azerbaycan, gözünün Türkiye, bir Türk olarak ise idealinin Turan olduğunu şu dizelerle ifade etmektedir:

"Kalbi Azerbaycan, gözü Türkiye,

Yaşadı Türk diye, öldü Türk diye.

Bağladı Turan'a o, imanını,

Bu iman onun için hayattan baha.

Meğer tesadüf mü? O öz canını

Gidip Türkiye'de verdi Allah'a

Yandı bizim için duymadık onu,

Çatmadı ışığı gözlerimize

O, öz itsisini, o öz nurunu,

O biri dünyadan gönderdi bize” (Musaoğlu, 2010: 105-106)

Türkiye-Azerbaycan isimli şiirinde ise, dini, dili, ayı, yılı, aşkı, yolu bir olan; bir ananın iki oğlu, bir ağacın iki dalı misali kopamayan iki soydaş ülkenin dostluğuna vurdu yapmıştır. “Tek arzum, yirmi birinci yüzyılda Türkiye'nin dünya muvazenesinde sözü geçen, dünyanın güçlü devleti olmasıdır” (Karaman(b), turkoloji.cu.edu.tr) şeklindeki sözleri Vahabzade'nin Türkiye'ye olan büyük muhabbetini göstermesi açısından güzel bir örnektir.

4. SONUÇ

Ömrünün büyük bir kısmını Sovyet ideolojisinin gayri milli politikalarına maruz kalan bir aydın olarak geçiren Vahabzade, eserlerinin hemen hemen hepsini ‘mecnunu’ olduğu vatani Azerbaycan ve Türk Dünyası üzerine yazmıştır. Sovyet döneminde sistemin dayattığı siyasi ve kültürel baskıyı, Azerbaycan'ın bölünmüşlüğüne dile getiren nadir yazarlardan biri olan Vahabzade, Azerbaycan'ın bağımsızlığa kavuşmasından sonra ise başta Karabağ'ın Ermenistan tarafından işgal edilmesi olmak üzere milli konuları zengin edebi birikimi ile ortaya koymaya devam etmiştir. “Azerbaycan'ın sevinci sevincimiz, üzüntüsü üzüntümüzdür” diyen Atatürk gibi 1999'da yaşanan Marmara depremi sonrası duyduğu büyük üzüntüyü ‘Deprem’ adlı ağıtı ile dillendiren şair, Türkiye'ye vefa borcunu ‘Tenha mezar’ şiiriyle ödemiş, ‘İstanbul’ şiiriyle onunla övünmüş, ‘Türkiye Havası’ ile Türkiye'yi vatani saymış, içselleştirmiş, ‘Azerbaycan-Türkiye’ isimli şiiriyle ise dilinden hiç düşürmediği “iki devlet bir millet” şiarını ölümsüzleştirmiştir.

5. KAYNAKÇA

Akgün, Engin (2008), “Çarlık Rusyası'nın Türk Halklarına Yönelik Politikası ve Bu Bağlamda Uygulamaya Koyduğu Yaptırımlar”, *Stratejik Araştırmalar Dergisi*, Cilt.1, Sayı.1, (139-157).

Babashova, Zhala (2014), “Milli Mücadele Şairi Bahtiyar Vahabzade”, *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Vol. 9, No.12, (9-16).

Cassese, Antonio (1995), “Self Determination of Peoples: A Legal Reappraisal”, Cambridge University Press,

Hablemitoğlu, Şengül ve Hablemitoğlu, Necip (1998), *Şefika Gaspıralı ve Rusya'da Türk Kadın Hareketi (1893-1920)*, Ajans Türk Matbaacılık, Ankara.

Karaman(a), Erdal “Bahtiyar Vahabzade'nin Ana Dili Uğruna Verdiği Mücadele”, http://turkoloji.cu.edu.tr/CAGDAS%20TURK%20LEHCELERI/erdal_karaman_bahtiyarvahabzade_anadili_mu_cadele.pdf, (10.08.2014).

Karaman(b), Erdal “Bahtiyar Vahabzade'nin Türkiye Sevdası”, http://turkoloji.cu.edu.tr/CAGDAS%20TURK%20LEHCELERI/erdal_karaman_bahtiyar_vahabzade_turkiye_se_vdasi.pdf, (15.08.2014).

Karakaş, Şuayip (2010), “Vatan Şairi Bahtiyar Vahabzade”, *Gazi Türkiyat*, Sayı 6, Bahar, (77-100).Küçük, Salim (2007), “Dil Kirliliğinin Türkçemize Yansıması”, *Türk Dili*, Cilt.XCNI, Sayı.669, (504-514).

Mehmetov, İsmail (2009), *Türk Kafkasyası'nda Siyasi ve Etnik Yapı: Eski Çağlardan Günümüze Azerbaycan Tarihi*, Ötüken Yayınları, İstanbul.

Musaoğlu, Mehman (2010), “Bahtiyar Vahabzade Şiirinde Türkiye”, *Gazi Türkiyat*, Sayı.6, (101-116).

Oğan, Sinan (2006), “Dış Politika Aracı Olarak Rusça: Türk Cumhuriyetleri Örneği”, *Rusya Stratejik Araştırmaları-I*, Der. İhsan Çomak, TASAM, İstanbul.

Özdaşlı, Esmem (2012), *Stratejik Ortaklık Kavramı ve Azerbaycan'ın İsrail Politikası*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.

Uygur, Erdoğan (Nisan-Ağustos 2005), “Sosyalist Realizm Kavramının Ortaya Çıkış Süreci”, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi-Turkish Journal of Social Research*, Cilt.9, Sayı.1-2, (23-30).

Uz, Abdullah (2007), “Teori ve Uygulamada Self-Determinasyon Hakkı”, *Uluslararası Hukuk ve Politika*, Cilt.3, Sayı.9, (60-81).

Vahabzade, Bahtiyar (2004), *Seçilmiş Eserleri*, 1. Cilt, Önder Neşriyat, Bakı.

Vahabzade, Bahtiyar “Alfabe ve Dil Meselesi”, <http://www.turkalemiyiz.com/asil/1001.asp?id=33>, (18.11.2015)